

BALKANLAR'DA SEMBOLİK MÜCADELE ALANI OLARAK KUTSAL MEKÂNLAR- BULGARİSTAN ÖRNEĞİ

Nergis İMAMOĞLU*

ÖZET

Aynı coğrafyayı paylaşan farklı dini ve etnik grupların zaman içinde bazı ortak değerler edinmesi, sıkça rastlanan bir olgu olmakla birlikte, bu değerlerin modern dünyada farklı kullanım biçimleri söz konusudur. Bugün Balkanların zengin bir kültürel çeşitlilik arz eden yapısı içinde “bellek mekânı” olarak adlandırılan kutsal mekânlar üzerine eğilmek, bölgenin sadece kültürel değil, aynı zamanda siyasi, dini, ekonomik ve toplumsal dünyasına da açılan geniş bir perspektif sunmaktadır.

Balkanlarda kültürel çeşitliliğin sembolü haline gelmiş olan kutsal mekânları konu alan bu çalışmanın temel çıkış noktası, Bulgaristan örneği üzerinden, bölgedeki farklı dini-etnik grupların ortak kültürel mirası haline gelen değerleri, günümüz iktidar ilişkileri bakımından yeniden ele alıp sorgulamaktır. Buradaki amaç, konuyu hem tarihi hem de güncel boyutuyla irdeleyerek bütüncül bir bakış açısı oluşturmak ve kutsalın, gerek kültürel kimliğin gerekse iktidar ilişkilerinin biçimleniş ve devamı açısından oynadığı rolü ortaya koymaktır. Bu amaca uygun olarak da, tarihsel yaklaşımın yanı sıra, halk bilimi, kültürel antropoloji ve sosyoloji gibi bilim dallarının yöntem ve verilerinden yararlanma yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Bulgaristan, Kutsal Mekânlar, Kültürel Kimlik, İktidar

SACRED PLACES IN BALKANS AS SYMBOLIC ARENA – EXAMPLE OF BULGARIA

ABSTRACT

Different religious and ethnic groups to acquire some common values in the same region over time are a phenomenon frequently observed, although there are different usage patterns of these values in the modern world. Today, the structure of the Balkans, which are rich in cultural diversity "memory space referred to as" lean over the holy places of the region, offers a broad perspective not only cultural but also political, religious, economic and to the social world.

This study's subject of holy places, which has become a symbol of cultural diversity in the Balkans, is the starting point for the case of Bulgaria, the different religious-ethnic groups cultural heritage which has become the common values in the region are re-contextualizes and questioning today in terms of power relations. The purpose of this topic by examining the size of both historic and contemporary to create a holistic perspective, and to reveal the role of sacred, both in terms of cultural identity and the subsequent formation of power relations. For this purpose, the historical approach, as well as folklore, cultural anthropology, and sociology disciplines were encouraged to benefit from the methods and data.

Keywords: Balkans, Bulgaria, Sacred Spaces, Cultural Identity, Power

GİRİŞ

Balkanların tarihsel kimliğine önemli bir referans işlevi gören “birlikte yaşama” geleneğinin başlıca göstergeleri arasında, farklı dine mensup grupların ortaklaşa ziyaret ettiği tekke ve türbe gibi kutsal mekânlar yer almaktadır. Diğer yandan, uzun vadeli tarihi süreçlerin bir mirası olarak şekillenen ve bugün “çok-kültürlülük” adıyla anılan bu olgu, genellikle çatışma ile

* Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı. E-posta: nergispekcan@hotmail.com.

kaynaşma arasında sıkça renk değiştiren “zorunlu” bir birliktelik manzarasına işaret etmektedir. Bu veriden yola çıkarak, Balkanlarda farklı gruplar arasındaki olası etkileşim biçimleri üzerine pek çok şey söylenebilir. Ancak burada asıl üzerinde durulan, “ortak kutsallar” üzerinde yürütülen egemenlik ve kimlik politikalarıdır. Diğer bir ifadeyle, kutsallık olgusunu, Balkanlarda kesişen dini, etnik ve siyasi güç ilişkileri bağlamında irdelemeyi amaçlayan bu çalışmada, Bulgaristan örneği üzerinden, kutsal mekânların geleneksel işlevleriyle modern kullanım biçimleri üzerinde durulmaktadır. Buradaki temel hareket noktası, kutsal ile dünyevi, geleneksel ile modern arasında keskin biçimde çizildiği varsayılan sınırların esneklik veya dayanıklılığını sorgulama düşüncesidir. Ayrıca bu noktada, kutsalın pratik, dünyevi işlevlerinin ve yeniden üretiminin sadece modern dünyaya özgü bir olgu olup olmadığı sorusu da önem kazanmaktadır. Bu soruların yanıtını bulmak için başvurulan yöntem ve bakış açısı ise, tarih, sosyoloji ve antropoloji bilimlerinin buluştuğu ortak noktalardan yola çıkarak, konuyu daha geniş bir perspektiften kavrama çabasıyla şekillenmiştir. Bu yaklaşım, hem konunun niteliğinden hem de bilinçli bir tercihten kaynaklanmaktadır. Nitekim kutsal kavramını, din, halk bilimi veya sosyoloji gibi tek bir alanın sınırları içinde ele alan çalışmalarda, konuyu bütünsel açıdan değerlendirme gibi bir girişimin söz konusu olmadığı görülmektedir. Tarihçilerin konuya ilgisi ise daha çok din- tasavvuf- tarikat ekseninde ortaya çıkmakta ve Balkanlar söz konusu olduğunda da ağırlık noktası, kaçınılmaz olarak Osmanlı fetihleri ve İslamlaşma süreçlerine dayanmaktadır. Bu tür çalışmalarda söz konusu edilen kutsalın kendisi değil, onun dış yüzeyini veya toplumsal çerçevesini oluşturan tarihsel olaylardır. Dolayısıyla, Balkanlar’da “kutsal” ve “kutsal mekân” kavramlarını güncel bir perspektifle yeniden değerlendirirken, esas probleme odaklanmak için, tarihin sunduğu bu arka planın yanı sıra, bir de sosyal bilimlerin son dönem yaklaşımlarına başvurmak gerekmektedir.

Kutsal, mit, ritüel, kült, büyü, gelenek gibi modern öncesi dünyaya atfedilen kavramlar, bugün özellikle kültür araştırmacılarının gözde konuları haline gelmiştir. Başlangıçta eski kültür ve topluluklarla ilgilenen antropoloji ve etnoloji biliminin modern dünyaya uzanan yeni çalışma alanları ve disiplinler arası sınırları aşma çabalarının bu konuda önemli bir payı vardır. Bunun yanı sıra, sosyolojide, toplumsal dünyanın ve toplumla ilgili her türlü olgunun inşa edilmiş/kurgulanmış doğasına ilişkin kuramların rolüne de değinmek gerekmektedir. Bu konuda bir örnek olarak ilk akla gelen, Peter Berger ve Thomas Luckman’ın, gerçekliğin toplumsal inşasına dair kapsamlı çalışmasıdır.¹ Maurice Halbwachs ise, toplumsal bellek kuramıyla geçmişin inşasını dile getirmektedir.² Başka bir eser, bu sefer geleneğin inşasından bahsetmektedir. Eski geleneklerin canlandırılması, Eric Hobsbawm’a göre 19. yüzyıl kitle politikalarında “geleneğin icadı” olarak ortaya çıkan modern bir olgudur. Toplumsal ilişkilerin yeni sadakat bağlarıyla yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı bu dönemde, modern öncesi “irrasyonel” unsurların ve geleneğin güncel hedeflerin hizmetine koşulması son derece yaygındır.³ Bu örneklere Benedict Anderson’un Hayali Cemaatler adlı çalışması da dâhil edilebilir.⁴ Özellikle 1980’li yıllardan sonra, toplumsal ve kültürel olguların kurgulanmış niteliği üzerinde duran yaklaşımların artmasıyla birlikte dikkatler, kimlik, kültür, gelenek gibi kategorilerin yeniden üretilebilirliği üzerine odaklanmıştır.⁵

Günümüzde Bulgaristan’da kültür alanında yapılan araştırmalarda söz konusu yeni yaklaşımın oldukça yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, Balkanların “öteki” imajının Batı Avrupa tarafından nasıl inşa edildiğini ortaya koyan Bulgar kültür tarihçisi Maria Todorova’nın “*Balkanlaştırma*” teriminden hareketle, bölge insanının da Batı’ya karşı kendi kültürel kimliğini üretmek için birtakım modern stratejiler geliştirdiği ileri sürülebilir. Bu yönde fikir yürütmeye sevk

¹ Berger, Peter–Luckman, Thomas, Sotsialnoe Konstruirovanie Realnosti (The Social Construction of Reality: A Treatise on Sociology of Knowledge, 1966), prev. E. Rutkevich, İzd. Medium, Moskva, 1995.

² Halbwachs, Maurice, On Collective Memory, ed.- trans. L. A. Coser, The University of Chicago Press, Chicago, 1992.

³ Hobsbawm, Eric, “Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870- 1914”, (çev.) M. Murat Şahin, Geleneğin İcadı, der. E. Hobsbawm- Terence Ranger, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, ss. 306-312.

⁴ Anderson, Benedict, Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, 2. B., (çev.) İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

⁵ Todorova, Maria, Bilgariya, Balkanite, Svetit: İdei, protsesi, sibilitiya, İzd. Prosveta, Sofya, 2010, ss. 113-114.

eden bir başka araştırmacı, Akdeniz çevresinin kùltür dünyasıyla ilgili çalışmalar yapan İtalyan antropolog Christian Giordano'dur. Nitekim yazara göre, Balkan topluluklarının her birinde, kendi özgünlüğünü ortaya koymak için geleneksel zihniyet ve yaşam biçimini öne çıkarma eğilimi neredeyse sistemli bir politika haline gelmiştir. *Nativism* (yerelcilik) olarak adlandırılan bu eğilim, geleneğin folklorik biçimde yeniden kurgulanmasını ifade etmektedir.⁶

Batı kaynaklı modern toplumbilim kuramlarının yanı sıra, bugün Balkan tarihinin sürekli güncellenen yorumlarında göze çarpan daha genel iki eğilimden bahsedilebilir. Bunlardan biri, eski ile yeni, ilkel ile modern arasındaki kopuşu dile getiren ilerlemeci veya değişime odaklı yaklaşım, diğeri ise, geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki bütünlüğü, karşıtlık ve kopuş üzerine değil, süreklilik ve etkileşim üzerine kurma eğilimidir.⁷ Örneğin, modern Batı uygarlığının her zaman kıyısında kalmış bir bölge olarak Balkanlarda, gelenekselliğın ve "ilkel" adetlerin hala yaşamakta olduğuna dair yaygın görüş, sadece Batılı uzmanların değil, bölgede yaşayan toplulukların da ortak bir kabulüdür. Balkan coğrafyası bugün bu yönüyle bölgenin kùltür tarihçileri, etnoloji ve antropoloji uzmanları için verimli bir araştırma sahası haline gelmiştir. Farklı dini ve etnik grupların, modern dünyaya "yabancı" yaşam biçimlerini ilgiyle izleyen araştırmacıların incelediği konular arasında, zihniyet, gündelik hayat, din- halk inançları ve gelenekler ön sırada yer almaktadır.⁸ Bunun sebebi belki de, her seferinde toplumsal değerlerin sorgulanmasını ve ardından da yeniden kurgulanmasını gerektiren hızlı değişim süreçleridir. Öyle ki Osmanlı'dan sonra tarihi güzergâhı, Avrupa- Sovyet Rusya- Avrupa şeklinde dönemeçli ve istikrarsız bir çizgide devam eden Balkan toplulukları için her seferinde yeni bir sisteme uyum sağlamanın zorluğu, sık sık geleneklere sığınma gibi toplumsal bir varoluş stratejisine kapı açmıştır. Bu koşullara bakıldığında, kutsalın özellikle kritik değişim dönemlerinde artan önemi, dolayısıyla yeniden inşası daha da anlaşılır hale gelmektedir.

1. BALKANLARDA KUTSAL MEKÂNLARIN ÖZELLİKLERİ

Balkanlar coğrafyası, bugün Osmanlı geçmişinin izleriyle, Türk toplumu için bir bellek mekânı olarak işlev görmektedir. Burada söz konusu edilen tekke ve türbe gibi kutsal mekânlar da, bölgenin bu niteliğini daha küçük ölçekte devam ettiren yapılardır. Genellikle Osmanlı'nın ilk fetih dönemlerinin anısıyla özdeşleştirilen bu tür mekânlar, bölge üzerinde sahiplik kurma ve kalıcı olarak yerleşme politikalarına gönderme yapmaktadır. Bugün İslamiyet'in ve gazi-dervişlerin kutsalıyla yerel halkın kutsalı arasındaki karşılaşmanın ve kaynaşmanın sembolü haline gelen türbelerin, geçmişte- kendi dönemlerindeki işlevi neydi?

Söz konusu mekânlar, Osmanlı döneminde halk dini veya popüler İslam olarak adlandırılan olguya işaret etmektedir. Bugün de bu geleneğin hala devam ettiğii söylenebilir. Bu mekânların önemli bir özelliğii, inşa edildikleri alanın kutsallığının Osmanlı'dan çok öncesine- Antik Çağ'a kadar dayanmasıdır. Tarihin farklı dönemlerinde, birbirinden çok farklı inanç biçimlerini birbirine bağlayan bu sürekliliğın korunması oldukça anlamlıdır. Müslümanlara ait türbe ve tekkelerin, daha önce var olan pagan veya Hıristiyan tapınma yerleri üzerine inşa edildiğii, çevrede bulunan kalıntılardan veya eskiden kutsal sayıldığı bilinen doğal kaya şekillerinden anlaşılmaktadır. Örneğın, Sarı Saltuk'un makam türbelerinin bulunduğu yerlerin tamamı, daha eski dönemlerden

⁶ Giordano, Christian, *Vlast, nedoverie i nasledstvo*, İzd. Polis, Sofya, 2006, s. 116.

⁷ Bouretz, Pierre, "İstoriçeskiyat razum i nepredvidimostite na istoriyata", Paul Ricoeur: *Filosofiyata pred predizvikelstvata na promenite*, sist. İvaylo Znepolski, Dom na naukite za çoveka i obştestvoto, Sofya, 1998, s. 51.

⁸ Bkz. Turan, Fatma Ahsen, "Bulgaristan'da Demir Baba Tekkesindeki İnan Sembollerinin ve Ritüellerin Çözümlemesi", *The Balkans: Languages, History and Cultures Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 12- 25 Nisan, Veliko Tırnovo, 2007; Maria Todorova, age.; Antonina Jelyazkova, "Formirane na myusyulmanskite obştnosti i kompleksite na balkanskite istoriografii", *Sıdbata na myusyulmanskite obştnosti na Balkanite 1*, İMİR, Sofya, 1997.

kalma kült yerleridir ve Hıristiyan azizlerle Müslüman velilerin efsaneleri birbirine karışmış durumdadır.⁹

Eski kutsal yerlerin bu şekilde devralınıp dönüştürülmesi, ardından iki farklı dinin mensuplarının ortak ziyaret yeri olarak kullanılması, genellikle Bektaşilikte Hurufilik, Kabala, Paulisyenlik, Bogomillik gibi Bâtını akımların etkisiyle, ayrıca Şamanizm ve eski Hıristiyan halk inançları arasındaki benzer unsurlarla açıklanmaktadır.¹⁰ Bir diğer sebep de, yeni gelenlerin (Müslüman dervişler), yerel koşullara ve geleneklere uyum sağlama yoluyla bölgede kendi varlığını kabul edilir kılma veya kalıcı olarak yerleşme çabasıdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, Bektaşilikle ilgisi olmadığı halde bu türbelerin pek çoğunun Bektaşi tarikatına ait olarak bilinmesidir. Bu durum, Osmanlı döneminde de kutsalın belli tarikatlar arasında politik bir meşruiyet aracına dönüştüğüne dair önemli bir ipucu vermektedir. Nitekim William Hasluck da, Balkanlarda Bektaşiliğin, hem diğer tarikatların hem de Hıristiyanların kutsal yerlerini sahiplenme yoluyla güç ve itibarını artırdığını ifade etmekte, bunun bilinçli bir yayılma politikası olduğunu öne sürmektedir. Hatta Bektaşiliğin öğretisiyle hiçbir alakası olmayan Hacı Bektaş Veli'nin adı da bu şekilde sonradan gasp edilmiştir.¹¹

2. BİR İKTİDAR ARACI OLARAK KUTSAL MEKÂNLAR

Farklı inançların bulunduğu kutsal ziyaret yerlerinin, Osmanlı döneminde olduğu gibi bugün de, sadece tapınma yeri değil, aynı zamanda farklı güç odaklarının çatışma ve rekabet alanı haline geldiği görülmektedir. Rusçuk iline bağlı İspereh (Kemaller) ilçesi yakınlarında bulunan Demir Baba Tekkesi, bu tür bir iktidar çatışması örneği olarak gösterilebilir. Bu mekân, eski bir Trak tapınağından kalma yüksek kayalıklarla çevrili derin bir vadide yer almaktadır. Tekke, türbe ve şifalı su kaynağının bulunduğu alanda dağ, su, ağaç ve atalar kültürüne dair pek çok sembol ve ritüelin bir araya geldiği görülmektedir. Demir Baba'nın sandukası üzerinde, ziyaretçiler tarafından bırakılan havlu, kıyafet ve örtülerin yanı sıra, gelinlik ve bebek kıyafetleri de bulunmaktadır. Böylece sonradan bunları giyecek olanların sağlıklı veya mutlu olması ümit edilmektedir.¹²

Demir Baba Tekkesi'ni ziyarete gelen veya başka herhangi bir amaçla bölgeyi dolaşan grupları, mekânın hemen girişinde karşılayan levha, kutsalın “inşa edilmiş” halini gözler önüne sermektedir:

“Şifalı Suyun Kutsal Vadisine Hoş Geldiniz!

Demir Baba Tekkesi, 1927'de Bulgaristan'ın tarihi bir eseri olarak ilan edilmiştir. M. Ö. V-I. yüzyıla ait eski bir Trak tapınağının yıkıntıları üzerine XVII. Yüzyılda, tarihi bir şahsiyet ve dini bir lider olan Alevi (Bektaşi) derviş Demir Baba'nın türbesi inşa edilmiştir. Velayetnamesinde Demir Baba, bir bilge ve hekim olarak tarif edilmiştir. Efsaneye göre büyük bir kuraklık döneminde Demir Baba, acı çeken halkın yakarışlarını duyarak dağ kütlesine elini değdirmiş ve oradan şifalı bir su pınarı fişkırmıştır. Bu mucizenin anısına bugüne kadar pınarın adı “Beş Parmak” olarak kalmıştır. Bu yerde, binyıllık dini gelenekler iç içe geçmiştir. Burada çeşitli büyü ritüelleri yapılmaktadır; taşın üzerine uzanma,

⁹ İbrahimgil, Mehmet, “Balkanlar'da Sarı Saltuk Türbeleri”, Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyum Bildirileri, C. 1, 17- 19 Mayıs 2000, Şumnu- Bulgaristan, Atatürk Kültür Merkezi Bakanlığı Yayınları, ss. 375- 381.

¹⁰ Schimmel, Annemarie, İslamın Mistik Boyutları, Kabala Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 236- 331; Ahmet T. Karamustafa, “Yesevilik, Melametilik, Kalenderilik, Vefailik ve Anadolu'da Tasavvufun Kökenleri Sorunu”, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, haz. Ahmet Yaşar Ocak, TTK Yay., Ankara, 2005, ss. 62- 67.

¹¹ Hasluck, Frederick William, Anadolu ve Balkanlarda Bektaşilik, (çev.) Yücel Demirel, Ant Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 71-73.

¹²Turan, age, ss. 2-6.

“Cadının gözlerini oyma”, sağlık için bez bağlama, “çile yolunu yürüme”. Geçmişle temas ederek Bilge'nin öğütüne kulak verin: “Tanrıyı ararsan, onu insanda ara!”¹³

Bulgarca ve İngilizce yazılmış olan bu bilgiler, her şeyden önce, söz konusu mekânın Bulgar resmi makamlarınca sahiplenildiğini ve değerinin onaylandığını düşündürmektedir. Fakat bu değer niteliği, mekânın manevi/kutsal boyutuyla değil, daha çok politik veya turistik amaçlı kullanımıyla ilgilidir. Diğer bir ifadeyle, kutsalın uluslararası kültür piyasasında yüksek bir “pazarlanabilirlik” değeri söz konusudur. Ahmet Yaşar Ocak’ın ifadesiyle, bir seyyid, gazi, veli ve kutbu-l akitab (pek çok yerde) olarak bilinen, Otman Baba geleneğine mensup Kalenderi şeyhi¹⁴ Demir Baba’nın adı, bundan böyle sadece halkın ortak belleğinde değil, resmi kurumların da himayesi altındadır. Üstelik bu bölgenin kutsallığı, çok daha eski dönemlerden kalma Trak tapınağının varlığı tarafından da tescillenmiş olmaktadır. Kısaca, Bulgaristan’da milli kimliğin inşasında eski kökene dair önemli bir delil oluşturan Trakların mirası, Osmanlı- İslam kültüründen kalma bir dergâhın mistik varlığıyla birleştirilmiştir. İlk anda büyük bir tezat gibi görünen bu durum, gerçekte modern dünyaya, özellikle de Batılı turistlere sunulabilecek çarpıcı bir “tarihsellik” ve “kültürel zenginlik” örneğidir. Ülkenin ve genel olarak da Balkanların pek çok yerinde bolca görülen bu tür örnekler, bölgenin “otantikliğini” kanıtlama girişimlerine büyük bir meşruiyet zemini sağlamaktadır.

Demir Baba’nın, sanılan aksine, Bektaşî değil, Bektaşîlerin rakip mezhebi olarak bilinen Kalenderiliğe mensup bir derviş olduğu dikkate alınırsa, burada Bektaşîliğin bir dönem Balkanlarda Hıristiyan veya Müslüman tüm diğer grupların kutsal mekânlarını kendine maletme politikasının başarılı olduğu sonucuna varmak mümkündür. Diğer yandan bazı tekke ve türbe şeyhlerinin Bektaşî olarak anılmasının sebebinin sadece bu nedenle sınırlamak doğru olmayacaktır. Nitekim Balkanlarda Bektaşîliğin adını kullanarak hayat sahasını genişletmek isteyen başka tarikatlar da vardır. Örneğin, Sünnî öğretinin “sapkın” olarak damgaladığı Hurufiler, kendi inançlarını yaymak için Bektaşîliğin adını ve kutsal mekânlarını kullanmışlardır.¹⁵

Tüm bunların yanı sıra, Balkanlar’da toplumsal- kültürel belleği biçimlendiren mit ve efsaneler, dini liderin (şeyh ya da aziz) kişisel hüviyeti veya mezhebinden çok, mucizevi yeteneklerini öne çıkarmaktadır. Halkı asıl ilgilendiren de budur. Üstelik kutsal mekânda yatan kişinin olağanüstü güçlerinden istifade etmek için Hıristiyan- Müslüman gibi dini ayrımın önemi yoktur. Önemli olan, o kişinin hatırasını saymak ve canlı tutmak, karşılığında da onun medfun bulunduğu mekanın etrafındaki kutsiyetten manevi bir doyum sağlamaktır. Sadece manevi değil, sağlık, mutluluk, bereket gibi dünyevi amaçların da karşılandığında inanılan bu tür mekanları ziyarete gelenlerin, tarihi gerçeğin peşinde olması beklenemez. Zira burada kutsalın kendi gerçeği devreye girmiştir. Jan Assman’ın da ifade ettiği gibi, belli mekân veya bölgelerin kutsallığı, çoğunlukla tarihi gerçeklere değil, “kökleri daha sonra oluşturulan fikirlere” ve “duygu birlikteliğinin tipik seçiciliği”ne dayanmaktadır.¹⁶

Yine Assman’a başvurmak gerekirse, ritüel ve efsanelerin gerçeği açıklama tarzının kendine özgü olduğu söylenebilir. Bunlar sayesinde dünyanın sınırları dışına çıkarak geçici ve sıradan olanın sınırlarını aşma deneyimi yaşanmakta, yazarın deyimiyle, “toplumsal ufuk kozmik dünyaya doğru genişlemektedir.”¹⁷

Günümüzde Demir Baba Tekkesi daha çok yıllık panayırıyla meşhur bir ziyaret mekânıdır. Büyük bir şölen halini alan bu etkinliği düzenleyen ise, Bulgaristan’daki Türkleri temsil eden Hak

¹³ Bkz. Ek, Foto 1.

¹⁴ Ocak, Ahmet Yaşar, Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim yayınları, İstanbul, 2009, s. 49.

¹⁵ Hasluck, age, s. 72.

¹⁶ Assman, Jan, Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik, (çev.) Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 44-45.

¹⁷ Aynı yerde. , s. 60.

ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) Partisi'dir. Her seçim öncesinde geleneksel bir miting halini alan bu toplantıda saatler süren siyasi nutukların ve "Bulgar zulmünü anma" gösterilerinin ardından halk oyunları, şiirler ve türkülerle Deliorman bölgesinin ve Tekke Panayırı'nın birlik, beraberlik ve kardeşliğin sembolü haline gelişi kutlanmaktadır. Yüksek ağaç ve kayalıklar arasında gizlenen tekke ve türbenin çevresindeki dini ritüellerin tamamlanmasından sonra, tepedeki geniş arazide gerçekleşen diğer "dünyevi" etkinliklere sıra gelmektedir. Genellikle siyasi söylevlerle başlayan açılış törenindeki heyecan, tekkenin içinde medfun olan velinin (dini liderin) yerine, kürsüdeki parti liderini yüceltme- kutsama töreni gerçekleştiği kanaati uyandırmaktadır.¹⁸

Demir Baba Tekkesi, kutsalın pratik amaçlarla yeniden inşasına güzel bir örnektir. Ancak bu mekânın kutsallığını belirleyen, sadece siyasi kaygılar değildir. Halk açısından bakıldığında, Demir Baba'nın manevi şahsiyetinden feyz alma ve kerametlerinden yararlanma, şifalı suyla yıkanma ve dertlerine çare arama gibi amaçlar, esas ziyaret sebebi sayılmaktadır. Aydın kesim ise, kutsalın hem siyasi hem de geleneksel kullanımına karşı tepkili görünmektedir. Bu çevreler için mekânın temsil ettiği Osmanlı geçmişi, dolayısıyla Türklerin buradaki haklarını meşrulaştırıcı işlevi öne çıkmış gibidir. Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği (Bal-Göç) resmi web sitesinde yer alan, 19- 21 Mayıs 2005 tarihli bir gezi yazısı oldukça çarpıcıdır:

"Demir Baba Tekkesi'nin olduğu yere geldiğimizde ise acı bir hurafe manzarası ile karşılaştık... Tekke, yakın zamanda HÖH tarafından onarılmış. Betonarme merdivenle dağdan aşağıya doğru iniliyor. Sağlı sollu ağaçlarda ve çalılarda bir tekstil fuarı görüntüsünü çağrıştıracak nitelikte kumaşlar, bezler, çaputlar asılmış. Önümüze gelen mezarlıkta mumlar yakılmış. Buradaki çeşmenin suyunun kutsal olduğuna inanılıyor... Çeşmeden akan ufak dereye dilek paraları atılmış. Türbeye girmek kalabalıktan dolayı adeta imkânsız... Duvardaki bir taşta açılan iki göze uzaktan iki işaret parmağıyla nişan alan ziyaretçiler, şeytanın gözünü çıkarıyor ve bunu kemal-i ciddiyetle yerine getiriyor. Deliklerin yanında altıgen siyon yıldızı da dâhil garip şekiller var... Türbenin sol tarafında bir yükselti olarak ne amaçla konulduğunu bilmediğimiz adam boyunda bir taşın üzerine özellikle gençler mekik çeker gibi yatıp kalkmakta ve bundan bir anlam çıkarmakta. Sormaya bile arlanıyoruz... Türbeye gelenlerin belki %80'i din hakkında bilgisi yok denecek kadar az olan çocuklar ve gençler oluşturuyor(...)"¹⁹

Kutsalın sembolik bir mücadele alanı olarak kullanıldığına dair başka bir örnek olarak, 17 Mayıs 2008 tarihli Kırcaali Haber gazetesindeki şu haber de oldukça manidardır:

"Hak ve Özgürlükler Hareketi, Geleneksel Mayıs Olaylarını Anma törenlerini (1989'da Türklerin isimlerini geri almak için ayaklanması) bugün başlattı. Törenler Demir Baba Tekkesinde başlayıp Ruen'de sona erecek. Bugün 10.30'da başlayan, avcılar Folklor Ekibi, yerel folklor ekipleri ve şarkıcı Günay Çalıkov'un katılımlarıyla düzenlenen törene her yıl olduğu gibi binlerce Müslüman Türk katıldı. "Hak ve Özgürlükler İçin" ve "Soya Dönüş Kurbanlarının Anısına" adıyla gerçekleşen törene katılan misafirler arasında (...)"²⁰

Balkanlarda kutsalın inşasını, Müslüman türbe ve tekkelerinin yanı sıra, Hıristiyanlara ait kutsal bir mekân üzerinden de değerlendirmek yerinde olacaktır. Aslında bu tür ziyaret yerlerini Hıristiyan-Müslüman olarak ayırmak doğru değildir, çünkü her iki dinin mensuplarınca ortaklaşa

¹⁸ İmamoğlu, Nergis, Sofya Üniversitesi "St. Kliment Ohridski", Felsefe Fakültesi Kültürel Antropoloji Bölümü'ne bağlı olarak yürütülen, Institute of Development Studies (University of Sussex, UK), A Micro Level Analysis of Violent Conflict (MICROCON) Projesi, "Bulgaristan'da Etnik- Dini Topluluklar Arasında Gerilim ve Uyum" konulu saha çalışması gözlem verileri, 16. 05. 2010-31.05. 2010.

¹⁹ Serenli, Memet Fatih, "Bulgaristan Gezisi 19-21 Mayıs 2005, [http:// balgoc.org.tr/email/geziizlenim.htm](http://balgoc.org.tr/email/geziizlenim.htm).

²⁰ Kırcaali Haber Gazetesi, <http://www.kircaalihaber.com>, 12. 05. 2008.

gerçekleşen etkinlikler ve iç içe geçmiş efsaneler söz konusudur. Yine de, son haliyle Hıristiyan kimliğini temsil eden bir mekânla örnekleri çeşitlendirmek mümkündür. Bulgaristan'ın kuzeydoğusundaki Dobriç iline bağlı Aleksandriya ilçesi yakınlarında bulunan manastırın etrafında, yine diğer türbelerde olduğu gibi şifalı su kaynağı, kalabalıkların toplandığı geniş bir ağaçlık alan ve güncel amaçlar için düzenlenmiş bir panayır ve eğlence meydanı yer almaktadır. Alanın tamamı, eskiden kalma “Tekke” adıyla anılmaktadır. Burada her yıl 1 Ağustos tarihinde düzenlenen büyük panayır şenliği; kurban töreninden sonra davullu çalgılar eşliğinde eğlence ve ziyafetle devam etmektedir. Sonradan Hıristiyanlaştırıldığı anlaşılan bu mekânın ziyaretçileri Türkler, Pomaklar, Bulgarlar, Çingeneler, hatta komşu ülkelerden gelen Romen, Sırp ve Yunan misafirlerden oluşmaktadır. Hıristiyanlar manastırı ziyaret edip dini vazifelerini yerine getirdikten sonra, diğer grupların da iştirak ettiği eğlenceler başlamaktadır. Türk ziyaretçilerle yaptığımız görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla, genelde tarımla uğraşan yöre halkının bu etkinliklere katılımında, “*yorucu kır işlerinden sonra bir-iki bira eşliğinde stres atma*”²¹ gibi bir düşünce ağır basmaktadır. Rutin gündelik yaşamın içinde, hem manevi hem de fiziksel açıdan bir nevi nefes alma imkânı sunan bu tür kutlamalarda kutsalın daha çok pratik işlevleri öne çıkar gibidir. Ancak kutsal deneyimin tamamen geri planda kaldığını söylemek yerine, bu deneyimin daha çok içsel olarak yaşandığı ve sözlü olarak paylaşılmasının pek tercih edilemeyeceğini belirtmek daha mantıklı görünmektedir.

Panayır alanının girişindeki tanıtım levhasına bakıldığında, Demir Baba Tekkesi'nde olduğu gibi, burada da mekânın tanıtımı için yine yerel bir efsaneye başvurulduğu görülmektedir:

*“Manastırın ortaya çıkışıyla ilgili pek çok efsane vardır. Bu efsanelerden birine göre, Aziz İliya, uzun bir kuraklık döneminde eşeğiyle birlikte gökten inmiş ve kendisi çok iri olduğu için bastığı taşın üzerinde ayak izi kalmıştır. Sonra, bir mucize göstererek, bir gecede bir ağaç gövdesinden manastır inşa etmiştir... Bu bölge, Müslümanlar için de kutsaldır. Aziz İliya yortusunda Müslümanlar burada kurban keserler ve geceyi şifalı suyun etrafında geçirirler. Onlar burada Mustafa Kanat adında bir evliyanın yattığına inanırlar... Dört asır sonra, Aziz İliya adını taşıyan manastır yeniden inşa edilmiştir. Dört asır sonra Dobruca'da yine halk türküleri çınlamaktadır.”*²²

Kutsal mekânların etrafında şekillenen olağanüstü öykü ve mitlerde genellikle insanların yardımına yetişen evliya tipi ve mutlaka bir su kültü bulunmaktadır. Doğal bir felaket-kuraklık döneminde ansızın ortaya çıkan kahraman figürünün ardından bereket ve bolluğun gelişi, ortak bir tema olarak tüm efsanelerde yer almaktadır. Mitler, başlangıcı belirsiz bir evvel zamana dayanan bir geçmişi dile getirmektedir. Bu kutsal anlatılar, kronolojik-dünyevi zaman algısının yerine aşkın, sonsuz bir zamanı canlandırmaktadır. Kolektif bellek, bu şekilde kendine yeni bir yaşam ve meşruiyet alanı inşa etmektedir.²³

Aziz İliya manastırının bu efsanesi, yerel halkın o bölgeye aidiyetini belgeleyen önemli bir referans olarak sunulmaktadır. “Dobruca'da halk türkülerinin yeniden çınlaması”, kutsalın modern folklorik sunumunu veya inşasını ifade etmektedir. Topluluğun inanç ve değerlerini belli bir mekâna yansıtması, o bölgeye aidiyetin tescilli niteliğindedir.²⁴ Jan Assman'ın “*bellek mekânları*” kavramı bu ve tüm diğer kutsal ziyaret yerleri için isabetli bir tamlamadır.²⁵ Nitekim bu şekilde insanlar, yaşadıkları coğrafyayla manevi bağlarını kuvvetlendirme ve kim olduklarını hatırlama imkânı bulmaktadırlar. Kutsalın bu işlevi aynı zamanda, milli politikanın en önemli

²¹ İmamoğlu, Nergis, N. Ö. ile Mülakat, Dobriç, 01. 08. 2010.

²² Bkz. Ek, Foto 5, 6.

²³ Eliade, Mircea, *Aspektiy Mifa (Aspects Du Mythe)*, per. V. P. Bolşakova, Akademiçeskiy Proekt, Moskva, 2010, ss. 15- 27.

²⁴ Rotenberg, Michel, “Locus i sjiivena traditsiya: Edin vızmojen pogled kım traditsionnata kultura v sıvremennostta”, *Antropologični izsledvaniya, Sist. Magdalena Elçinova, T. III, Nov Bılgarski Universitet, İzd. Selekt, Sofya, 2002, s. 92.*

²⁵ Assman, age, s. 63.

dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Balkanlarda ortak kutsal mekânlardan bahsederken, manzaranın diğer boyutunu-bu mekânlar üzerinde yaşanan sahiplenme yarışını da gözden kaçırmamak gerek. Nitekim türbe veya manastır gibi yapıların restore edilmesinin ardında, kültürel mirasa sahip çıkmanın ötesinde, siyasi bir rekabetin söz konusu olduğu açıkça görülmektedir.

3. ENTELEKTÜEL ALANDA KUTSALIN SEMBOLİK İŞLEVİ

Kutsal mekânlar, sembolik bir mücadele alanı olarak, entelektüel alanda da son derece önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, son yıllarda Bulgar tarih ve kültür araştırmacılarının ortaya koyduğu çalışmalarda Balkanlar'ın ve "homo balkanicus"²⁶ adı verilen Balkan insanının kendine özgü bir kültürel tip oluşturduğu görüşü oldukça yaygınlaşmıştır. Bu, yayımlanan makalelerin başlıklarında bile ilk bakışta göze çarpan bir durumdur. Günümüzde bölgenin en önemli özelliği ve özellikle yüzyıllar boyunca kıyısında kaldığı Batı Avrupa'ya sunulabilecek etkileyici bir imaj olarak, "birlikte yaşama geleneğine sahip bir Balkan kimliği" öne çıkarılmaktadır. Bu imaj, 1990'lı yıllardan itibaren, Osmanlı döneminden bu yana ilk defa keşfedilmiş gibidir. Dolayısıyla, kutsal ve geleneği canlandırma girişimlerine paralel olarak, Osmanlı mirasına yaklaşımlar da değişmeye başlamıştır. Bu tür çalışmalara birkaç tane örnek vermek bile bu durumu ifade etmeye yetecektir. Örneğin, Krasimira Mutafova'nın "The Dual Sanctuaries Dedicated to Sarı Saltuk on the Balkans and the Code of Confessional Co- Existence" adlı çalışmasında Balkanlarda farklı din, dil ve etnik kimliğe sahip toplulukların birlikte yaşama kültürünün en önemli göstergesi olarak ortak kutsal mekânlar, efsanevi kişilikler, gelenekler, mit ve ritüellere işaret edilmektedir.²⁷ Bu kültürler ve dinler arası beraberliğin adeta Balkanların bir sembolü olarak gösterilmesinin ardında bazı haklı gerekçeler olduğu kabul edilmelidir. Öncelikle uzun yıllar boyunca ve günümüzde bile hala "sorunlu"²⁸ olarak nitelendirilen bölgenin, "demokratik" ve "hümanist" Batı Avrupa karşısında kendini aklamaya çalışmaktadır. Bunun için, olumlu özellikleriyle modern dünyaya örnek olabilecek yeni bir kimliğin/imajın inşa edilmesine çaba harcanmaktadır. Bu anlamda kutsalın inşası, entelektüel açıdan oldukça önemli bir vazife teşkil etmektedir.

Bir başka örnek olarak, disiplinlerarası kapsamlı bir çalışmada sosyolog, etnolog ve tarihçilerin ortak çabası, yine Balkanlarda dini ve etnik hoşgörü geleneğinin önemi üzerine odaklanmaktadır. Söz konusu dinlerin halk inancı şeklinde yaşanması, resmi öğretinin katı kuralları dışında gelişme imkânı bulan bir esnekliği ve hoşgörü anlayışını beraberinde getirmiştir. Bu açıdan geleneğin ve kutsalın başrolü yüklendiği görülmektedir. Tarihçi- etnolog Tsvetana Georgieva'nın "birlikte yaşama sistemi" olarak adlandırdığı olgu, Bulgar sosyal bilimcilerinin, Huntington'un "medeniyet çatışması" tezine tepki olarak sunduğu bir karşı- iddianın da ifadesidir.²⁹

Geçmiş totaliter dönemin ideolojik önyargılarından arınma çabası gösteren bazı Bulgar tarihçileri bugün Balkanları, farklı dini-etnik grupların birliktelik geleneği sayesinde kültürel çatışmanın üstesinden gelme becerisi ve esnekliğinin geliştiği bir kozmopolit kültür sahası olarak kabul etmektedirler. Bu yaklaşıma göre, iki büyük dinin mensupları, burada aynı kültürel çevre içinde ortak bir yaşam alanı kurmuşlardır. İslâmiyet'in, bölgesel bir özellik kazanarak eklektik bir

²⁶ Yankova, Veneta, Etnokulturni vzaimodeystviya, İzd. Faber, Veliko Tırnovo, 2005, ss.12- 13.

²⁷ Mutafova, Krasimira, "The Dual Sanctuaries Dedicated to Sarı Saltuk on the Balkans and the Code of Confessional Co- Existence", Mejdunarodna Naučna Konferentsiya V. Tırnovo, 13- 15 April, Univ. İzd. "Sv. Kiril i Metodiy", V. Tırnovo, 2008, ss. 280-289.

²⁸ Georgieva, Tsvetana, "Transformatsiite na edin sbılısk na tsivilizatsii- hristiyanstvoto i islama na Balkanite", Balkanski identičnosti, Sist. Evgeniy Raduşev- Stefka Fetvadjeva, İnstıtut za izsledvane na integratsiyata, Sofya, 2009, s. 49.

²⁹ Georgieva, "Sijitelstvoto kato sistema viv vsekidnevniya jivot na hristiyanite i myusyulmanite v Bılgariya", Vırzki na sıvmestimost i nesıvmestimost mejdu hristiyani i myusyulmani v Bılgariya, Sist. Antonina Jelyazkova, İMİR, Sofya, 1994, ss. 140-164.

kültür alanı yarattığını ifade eden yazarlara göre bu durumun en açık göstergesi, İslam ve Hıristiyan dinleri arasında, halk gelenekleri düzeyinde ortak kutsalların varlığıdır.³⁰

Bulgar tarihçi Antonina Jelyazkova'nın, Balkan kimliğinin oluşumunda İslâmlaşma sürecinin ve kültürel kaynaşmanın önemine vurgu yapan çalışmalarında, bölgenin kültürel çehresini adeta yeniden keşfetmenin heyecanı dikkat çekmektedir.³¹ Bu çehrenin sadece keşfi değil, aynı zamanda yeniden inşası da söz konusudur. Ortak geçmişten, ortak gelenek ve kutsallardan bahseden eserlerin tümünde, adeta Pax Ottomanica³² modelinin canlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Böylece bölgede “çoğulcu toplum” imajının yeniden yaratılması hedeflenmektedir. Bu da bir bakıma Balkanlara modern bir kimlik biçme süreci olarak adlandırılabilir. Başka bir açıdan bakıldığında, Balkanlar'da kronikleşmiş “ilkellik sendromu” veya “tepkisel kimlik stratejisi” gibi yorumlar, yaşanmış bir geçmişi içselleştirerek bugüne taşıyan toplumsal belleğin, sonradan kurgulanmış resmi tarihe galip gelmesi olarak da okunabilir. Kısaca, yukarıda sıralanan iddiaların her birini destekleyecek kanıtlar bulunabilir. Tüm bu yorum ve bakış açıları, bugün söz konusu bölgedeki kutsal mekânların etrafında şekillenen toplumsal, siyasi ve ekonomik ilişkileri değerlendirirken göz önünde bulundurulabilir.

SONUÇ

Balkanlardaki halk geleneklerinin, kutsal mekân ve kültürlerin etrafında gelişen birlikteliğinin, Jan Assman'ın ifade ettiği anlamda ortak bir kültürel bellek oluşturduğunu söylemek mümkün müdür? Bu soruya net bir cevap vermek pek kolay değildir. Avrupa'ya entegre olma ve modern-demokratik bir kimlik ortaya koyma sürecinde Balkanlar'da kutsalın son derece elverişli bir araç haline geldiği açıktır. Bilim dünyasında, özellikle de uluslararası bilgi şöleni ve ortak proje çalışmalarında üretilen söylemler, genellikle geleneksel yaşam ve halk kültürü üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak, yerel kimliğin ve grup içindeki birlikteliğin korunmasında önemli rol oynayan kutsalın, bugün farklı toplulukları birleştirici bir unsur olduğunu söylemek kolay değildir. Nitekim her kutsal etkinlik, her kült mekânı, kaçınılmaz olarak mevcut iktidar odaklarını karşı karşıya getirmektedir. Demokratik koşulların bu durumu daha da tetiklediği görülmektedir. Örneğin totaliter dönemde kutsalın ve toplumsal kimliğin inşasıyla ilgilenen tek bir güç söz konusuyken, 1989'dan sonra bu görevi üstlenen pek çok parti veya grubun arasında bir “miras sahiplenme” yarışı başlamıştır. Genellikle “sahip çıkma” veya “koruma” şeklinde ifade edilen bu tür iktidar mücadeleleri, bugün Balkanların çok daha acil ve önemli görünen “büyük” siyasi ve ekonomik sorunları arasında fazla öne çıkmamakla birlikte, özellikle milliyetçi çevrelerin “Osmanlı mirası” ile Türkiye'nin “Yeni- Osmanlılık” kavramları arasında kolayca paralellik kurduğu görülmektedir.

Sonuç olarak denebilir ki kutsal mekânlar, dünden bugüne, bir bellek mekânı ve aidiyet sembolü olarak oynadığı hayati rolün yanı sıra, farklı iktidar çevrelerinin sembolik mücadele alanı olarak da işlevselliğini korumaktadır. Değişen sadece, söz konusu mücadelenin yöntem ve araçlarıdır.

³⁰ Gradeva, Rositsa - İvanova, Svetlana, “İzsledvane na istoriyata i sivremennoto sistoyanie na myusyulmanskata kultura po bilgarskite zemi- naroden i visok plast”, Sıdbata na myusyulmanskite obştnosti na Balkanite 2, Myusyulmanskata kultura po bilgarskite zemi, İzsledvaniya, sist. Rositsa Gradeva- Svetlana İvanova, İMİR, Sofya, 1998, ss. 10- 12.

³¹ Jelyazkova, Antonina, “Formirane na myusyulmanskite obştnosti i kompleksite na balkanskite istoriografii”, Sıdbata na myusyulmanskite obştnosti na Balkanite 1, İMİR, Sofya, 1997, ss. 16-19.

³² Yankova, age, s. 11.

KAYNAKÇA

Assman, Jan, Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik, (çev.) Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

Anderson, Benedict, Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, 2.b., (çev.) İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

Berger, Peter- Luckman, Thomas, Sotsialnoe Konstruirovanie Realnosti (The Social Construction of Reality: A Treatise on Sociology of Knowledge, 1966), per. E. Rutkevich, İzd. Medium, Moskva, 1995.

Bouretz, Pierre, “İstoriçeskiyat razum i nepredvidimostite na istoriyata”, Paul Ricoeur: Filosofiyata pred predizvikatelstvata na promenite, sist. İvaylo Znepolski, Dom na naukite za çoveka i obştstvoto, Sofya, 1998.

Eliade, Mircea, Aspektiy Mifa (Aspects Du Mythe), per. V. P. Bolşakova, Akademiçeskiy Proekt, Moskva, 2010.

Giordano, Christian, Vlast, Nedoverie i Nasledstvo, İzd. Polis, Sofya, 2006.

Georgieva, Tsvetana, “Transformatsiite na edin sbılık na tsivilizatsii- hristiyanstvoto i islama na Balkanite”, Balkanski identičnosti, İstitut za izsledvane na integratsiyata, Sofya, 2009.

Georgieva, Tsvetana, “Sijitelstvoto kato sistema viv vsekidnevniya jivot na hristiyanite i myusyulmanite v Bilgariya”, Vrizki na sıvmestimost i nesıvmestimost mejdu mrıstiyani i myusyulmani v Bilgariya, Sist. Antonina Jelyazkova, İMİR, Sofya, 1994.

Gradeva, Rositsa,- İvanova, Svetlana, “İzsledvane na İstoriyata i sıvremennoto sıstoyanie na myusyulmanskata kultura po bilgarskite zemi- naroden i visok plast”, Sıdbata na myusyulmanskite obştnosti na Balkanite 2, Myusyulmanskata kultura po bilgarskite zemi, İzsledvaniya, sist. Rositsa Gradeva- Svetlana İvanova, İMİR, Sofya, 1998.

Hobsbawm, Eric, “Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870- 1914”, (çev.) M. Murat Şahin, Gelenegin İcadı, der. E. Hobsbawm- Terence Ranger, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006.

Hasluck, Frederick William, Anadolu ve Balkanlarda Bektaşilik, çev. Yücel Demirel, Ant Yayınları, İstanbul, 1995.

İbrahimgil, Mehmet, “Balkanlar’da Sarı Saltuk Türbeleri”, Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyum Bildirileri, C. 1, 17- 19 Mayıs 2000, Şumnu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Şumnu, 2000.

Jelyazkova, Antonina, “Formirane na Myusyulmanskite Obştnosti i Kompleksite na Balkanskite İstoriografii”, Sıdbata na Myusyulmanskite Obştnosti na Balkanite 1, İMİR, Sofya, 1997.

Mutafova, Krasimira, “The Dual Sanctuaries Dedicated to Sarı Saltuk on the Balkans and the Code of Confessional Co- Existence”, Mejdunarodna Nauçna Konferentsiya V. Tırnovo, 13- 15 April, Univ. İzd. “Sv. Kiril i Metodiy”, V. Tırnovo, 2008.

Ocak, Ahmet Yaşar, Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Rotenberg, Michel, “Locus i sijivena traditsiya: Edin vizmojen pogled kım traditsionnata kultura v sıvremennostta”, Antropologıçni izsledvaniya, Sıst. Magdalena Elçinova, T. III, Nov Bılgarski Universitet, İzd. Selekt, Sofya, 2002.

Schimmel, Annemarie, İslamın Mistik Boyutları, Kabala Yayınları, İstanbul, 2001.

Todorova, Maria, Bılgariya, Balkanite, Svetıt: İdei, protsesi, sıbitiya, İzd. Prosveta, Sofya, 2010.

Turan, Fatma Ahsen, “Bulgaristan’da Demir Baba Tekkesindeki İnan Sembollerinin ve Rittuellerin Çözümlemesi”, The Balkans: Languages, History and Cultures Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 12- 25 Nisan, Veliko Tırnovo, 2007.

Yankova, Veneta, Etnokulturni vzaimodeystviya, İzd. Faber, Veliko Tırnovo, 2005.

İnternet Kaynakları

Serenli, Fatih, “Bulgaristan Gezisi” 19-21 Mayıs 2005, <http://balgoç.org.tr/email/geziizlenim.htm>

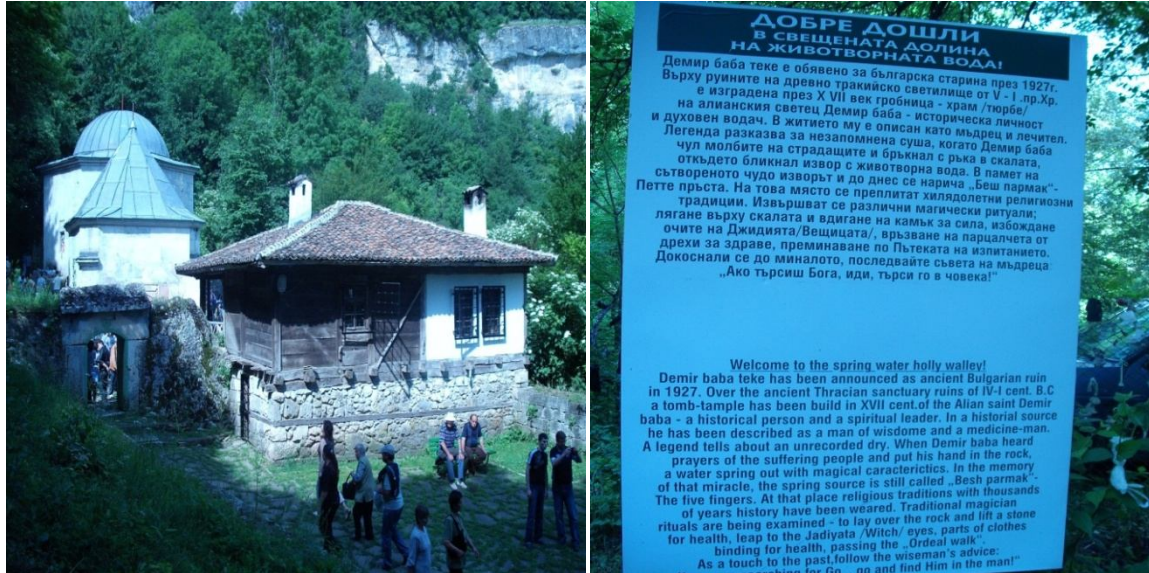
Kırcaali Haber Gazetesi, <http://www.kircaalihaber.com>, 12. 05. 2008.

Saha Çalışması

İmamoğlu, Nergis, Sofya Üniversitesi “St. Kliment Ohridski”, Felsefe Fakültesi Kültürel Antropoloji Bölümü’ne bağlı olarak yürütölen, Institute of Development Studies (University of Sussex, UK), A Micro Level Analysis of Violent Conflict (MİCROCON) Projesi, “Bulgaristan’da Etnik- Dini Topluluklar Arasında Gerilim ve Uyum” konulu saha çalışması, Deliorman Bölgesi, 16. 05. 2010-31.05. 2010.

EKLER

Ek. 1: Bulgaristan- İspirih (Kemaller) İlçesi, Demir Baba Tekkesi. Başlık Yazısı: “Şifalı Suyun Kutsal Vadisine Hoş Geldiniz!” ; Nergis İmamoğlu özel arşiv, 17 Mayıs 2010.

Ek. 2: Demir Baba'nı Sandukası; N. İmamoğlu Özel Arşiv, 17. 05. 2010

Ek. 3: Demir Baba Tekkesi Yıllık Panayırı'nda HÖH Partisi Mitingi
Kaynak: <http://www.kircaalihaber.com>, 21. 01. 2012.

Ek. 4: Bulgaristan- Dobriç iline bağlı Aleksandriya ilçesinde “Tekke Bölgesi” nde Aziz İliya (Evliya)’nın ayak izi olduğuna inanılan yer, N. İmamoğlu Özel Arşiv, 01. 08. 2010.

Ek. 5: Bulgaristan’ın Dobriç iline bağlı Aleksandriya- “Tekke Bölgesi”nde şifalı su kaynağı. N. İmamoğlu Özel Arşiv, 01. 08. 2010.

Ek. 6: Aleksandriya- “Tekke Bölgesi”nde Aziz İliya Manastırı

